

Наталія Ясакова

ORCID: 0000-0002-6810-8080

Займенникове конструювання національної ідентичності в сучасному медійному дискурсі України

Під час повномасштабного вторгнення росії в Україну питання національної ідентичності постали особливо гостро. Відповіді на них у різний спосіб пропонують медіа, активно долучаючись до конструювання в публічному полі нових уявлень про українську націю. За словами В. Кулика, „одним із найважливіших аспектів ідеологічного впливу медійного дискурсу є творення й підтримування різноманітних ідентичностей членів аудиторії, перш за все національної”, а „дієвості такого підтримування та зміцнення сприяє потужність і водночас непомітність дискурсивних практик, у яких медіа його здійснюють”¹. ЗМІ не тільки „стають своєрідним фільтром для ідей, підвищуючи цінність однієї, знецінюючи другу і замовчуючи третю”², вони пропонують способи вербалізації тих чи тих уявлень, узвичаюють уживання певних мовних одиниць із новим значенням у нових контекстах. У такий спосіб вибудовується, зберігається і трансформується бачення такого важливого для суспільства феномена як національна ідентичність.

Б. Андерсон потрактовує національну належність як специфічний культурний артефакт і пропонує таке визначення нації: „уявлена політична спільнота – при тому уявлена як генетично обмежена і суверенна”³. Уявленою ця спільнота є тому, що „представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути-муть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності”⁴. Вивчення національної ідентичності з погляду лінгвістики є закономірним

¹ В. Кулик, *Роль українських мас-медіа у творенні національного історичного наративу*, „Політологічні студії”, 2010, вип. 1, с. 208–209.

² І. Голубовська, О. Левко, А. Поліщук, *Маніпулятивний дискурс як інституціональний: сучасність vs античність*, „Мовознавство”, 2019, № 1, с. 11.

³ Б. Андерсон, *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*, Київ 2001, с. 22.

⁴ Ibidem.

через те, що в постанні та відтворенні цього феномена безпосередню участь бере мова. Проте ґрунтовне дослідження його дискурсивного конструювання потребує міждисциплінарних студій – поєднання історичної, соціально-політичної та лінгвістичної перспектив, що його пропонують прихильники дискурсивно-історичного підходу, реалізованого в межах критичного аналізу дискурсу. Істотним складником такого дослідження є висвітлення дискурсивних стратегій дисиміляції, що мають на меті побудову відмінностей, та дискурсивних стратегій асиміляції, які спрямовані на конструювання внутрішньонаціональної однаковості⁵.

З-поміж мовних одиниць, залучених до дискурсивного конструювання української національної ідентичності, найчастіше увагу лінгвістів привертали номен *Україна* та прикметник *український*; порушено також проблеми функціонування лексем *свій, наш, рідний, національний, малоруський, малоросійський, мазепинський, хохлацький* тощо⁶. Надзвичайно важливим для вибудовування національної ідентичності в медіадискурсі є використання особового займенникового слова *ми* та відповідних присвійних прономінативів. Уживання особових займенникових слів першої особи множини для побудови спільнот та ідентичностей неодноразово було предметом вивчення на матеріалі різних мов⁷. В українському мовознавстві *ми* рідко ставало об'єктом дослідження як показник і засіб творення соціальних спільнот, ідентичностей різного типу. Так, М. Жуйкова висвітлювала функціонування прономінативів *ми, наш (наше)* як маркерів національної ідентичності в науковому та епістолярному мовленні А. Кримського. Дослідниця дійшла висновку, що „характер використання Кримським мовних маркерів ідентичності – займенників включення до групи – не є хаотичним і випадковим; їхнє вживання відбиває

⁵ R. De Cillia, M. Reisigl, R. Wodak, *The discursive construction of national identities*, „Discourse & Society”, 1999, vol. 10(2), p. 152.

⁶ Т. Коць, „Україна” у вимірах прецедентних засобів мови, „Мова і міжкультурна комунікація”, 2019, № 2, с. 78–87; О. Тараненко, *Російсько-українська війна і українська мова (попередні спостереження)*, „Мовознавство”, 2023, № 3, с. 16–17; Н. Ясакова, *Зміни семантики прикметника український у період української революції 1917–1921 років*, „Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки”, 2022, вип. 3(98), с. 217–228; Н. Ясакова, *Лексема український у дискурсі Російської імперії початку XX століття (на матеріалі „Щоденника” Євгена Чикаленка)*, „Мова. Література. Фольклор”, 2021, № 2, с. 96–104.

⁷ I. Íñigo-Mora, *On the use of the personal pronoun we in communities*, „Journal of Language and Politics”, 2004, vol. 3(1), p. 27–52; R. De Cillia, M. Reisigl, R. Wodak, op. cit.; R.Y. Liu, *Constituting institutional identity in political discourse: The use of the first-person plural pronoun in China's press conferences*, „Language in Society”, 2023, vol. 52, № 3, p. 1–24; L. Dam, *The functionality of personal pronouns in constructions of communities*, „Globe: A Journal of Language, Culture and Communication”, 2015, vol. 1, p. 31–42.

складний шлях еволюції національного самовідчуття видатної особистості в умовах відсутності національної держави та загальнонаціональної мови»⁸.

Мета нашої розвідки – проаналізувати параметри вживання займенникового слова *ми* в сучасних українських медіатекстах з погляду дискурсивного конструювання української національної ідентичності. Матеріалом для дослідження стали висловлювання з публікацій газети „День”, що були оприлюднені впродовж 2022 року.

Вербалізація національної ідентичності за допомогою прономінатива *ми* видається закономірною з огляду на глибоку закоріненість у соціальну природу людини опозиції „свій – чужий”, яку в найзагальнішому вигляді можна репрезентувати займенниковими словами *ми – вони*. Завдяки здатності окреслювати найширші спільноти, обов’язковим членом яких є мовець, убудованості в бінарну опозицію, що дає змогу категоризувати соціальний простір, *ми* виступає одним із мовних засобів, що беруть участь у дискурсивному конструюванні, збереженні, трансформованні національної ідентичності. Оскільки національне *ми* вказує на політичну спільноту, потрактуємо його як різновид ідеологічного *ми* – одного із семантико-прагматичних варіантів категорійного значення першої особи, що постають на основі взаємодії категорій персональності й числа. До таких варіантів, за нашими спостереженнями, належать також *ми* авторське, царське, скромне, родинне (опікунське), корпоративне, *ми* соціальної вагомості, універсальне (філософське), *ми* привілейованої групи⁹.

Дібраний матеріал демонструє різноманітність функцій займенникового слова *ми*, що вказує на спільноту, об’єднану за національною ознакою, і сприяє конструюванню й збереженню української національної ідентичності через медіадискурс в період повномасштабної війни. *Ми* національне виступає стрижневим елементом кількох тематичних блоків, які оприявнюють актуальні аспекти самоідентифікації українців. Проаналізувавши дискурсивне конструювання австрійської ідентичності та нації за даними обговорень у фокус-групах, Р. де Сіліа, М. Пісігла та Р. Водак виокремили п’ять семантичних макрозон:

- 1) ідея „*homo austriacus*” і „*homo externus*”;
- 2) наратив колективної політичної історії;
- 3) дискурсивна конструкція спільної культури;
- 4) дискурсивна конструкція колективного теперішнього та майбутнього;

⁸ М. Жуйкова, *Еволюція національної ідентичності Агатангела Кримського та мовні маркери МІ і НАШ*, „Східний світ”, 2021, № 2, с. 36.

⁹ Н. Ясакова, *Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові*, Київ 2016, с. 273.

5) дискурсивна конструкція „національного тіла”¹⁰.

Наші спостереження дають змогу окреслити подібні семантичні макрони (блоки), що, очевидно, засвідчує наявність універсальних тенденцій у дискурсивному вибудовуванні національної ідентичності. Водночас можна виявити і специфічні риси конструювання української національної ідентичності в досліджуваній період, який є для цього надзвичайно важливим.

У медіатекстах бачимо констатацію гострої потреби чіткого визначення, демонстрації національного ми та розуміння його істотних змін під час війни:

*А ще – для усіх нас сьогодні важливо показати нашу єдність, нашу національну ідентичність, нашу силу;
Звичайно, Захід нам допомагає, але без нашої волі, нашої жаги до життя і усвідомлення власної ідентичності ніхто нам не допоможе;
Ми знаходимось в стані зміни нашої колективної ідентичності під впливом зовнішніх обставин історії;
Зараз ми побачили національний характер у новому образі. Нам потрібно створити образ самих себе*¹¹.

Повномасштабну війну потрактовано як потужний поштовх для усвідомлення власної національної сутності, окремішності та цілісності нації:

*Ми почали роздивлятись самих себе;
З цією війною ми багато чого відкрили в собі;
Ми зрозуміли, що це наша земля, і ми мусимо будувати країну;
У нас нарешті сформувалась політична нація на всій території України;
У нас зараз формується національний міф і ті, хто зараз живуть, мають розуміти, що вони бачать перед своїми очима історію.*

Утвердження існування власної нації та держави, зокрема через супротив колишній метрополії, характерне для українського ми національного в період війни. Положення „наш спротив – це аргумент у світі, що ми є нація, ми є держава”, яке на сайті видання подано як одне з найважливіших в інтерв'ю журналістки і письменниці Ольги Степової, яскраво це демонструє (матеріал оприлюднено 17 березня 2022 року, у перші тижні повномасштабного вторгнення).

Нація, що не відчуває загроз, не потребує актуалізації, утвердження свого існування. Для неї важливими є питання характерних рис, проблем історичної пам'яті, культури, теперішнього і майбутнього. Для zagrożеної нації теперішнє постає як боротьба за виживання, а майбутнє як час після перемоги у цій боротьбі:

¹⁰ R. De Cillia, M. Reisigl, R. Wodak, op. cit., p. 158.

¹¹ Тут і далі в тексті всі приклади наведено зі сторінок сайту газети „День”, <https://day.kyiv.ua/>.

*Після перемоги у нас є ключові завдання, які треба виконати;
Ця війна закінчиться, перемога у нас буде;
І, звичайно, нам потрібно написати амбітний план роботи після перемоги;
Ми ж збираємося вижити та перемогти.*

3-поміж очікувань від майбутнього – передусім збереження нації, безпека її представників:

*Сподіваюся, що ми доведемо свою справу до перемоги і зробимо все, щоб ця перемога гарантувала: більше ніколи жодної хвили геноциду проти українців не буде;
У нас зовсім інша ситуація і ніяка угода не гарантуватиме виживання нації.*

У дискурсивному конструюванні колективного теперішнього панівною є тематика боротьби, наголошується її безальтернативність – припинення супротиву ворогові означає втрату національного ми, наприклад:

*Ми мусимо боротися з ворогом, який прийшов вбивати, і вже вбиває та знищує;
Тому йде ще й боротьба цінностей – вітальних, бо ми б'ємося за життя і за наше існування...;
Насправді дуже просто українцям варто налаштовуватися, тут особливих варіантів немає: або ми, або нас;
Тому в нас немає інших варіантів, крім перемоги в цій війні.*

Як обов'язкову передумову успішності боротьби часто згадано єдність нації. Стрижнева для ми семантика об'єднання осіб, яка позбавлена номінативної чіткості, якнайкраще передає ідею єднання, асиміляції, виводить її на особистісний рівень, адже мовець долучає до цієї групи себе. Пронімінатив уможливорює максимальне охоплення спільноти, актуалізуючи належність до неї кожного читача, допомагає увиразнити міцність і важливість соціальних зв'язків, наприклад:

*Ми – єдина держава, єдиний народ зі спільною долею;
І зараз ми повинні консолідуватися для загальної перемоги;
Українцям нема чого бути необ'єднаними, у нас можуть бути різні політичні погляди, по-різному можемо жити.*

Руйнівним для національної єдності, що репрезентована як єдність ми, у публікаціях газети „День” постає передусім вплив росії:

*Якщо ми відповідаємо на запитання, чи ми згуртуємося, чи ні, то лівова частка нашого незгуртування – це якраз результат інформаційно-психологічної війни з боку Росії;
Але імперія вкладає шалені гроші, щоб ми були роз'єднані;
А як тільки ми звільнимо території, вони почекають рік-два і будуть формувати внутрішній конфлікт, будуть нас спонукати до внутрішньої війни.*

Отже, дискурсивне конструювання теперішнього зосереджене на ідеї самозбереження нації, що потребує подолання ворога, спрямованого на її